

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2026/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők
Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

HAJDU ILDIKÓ

Auktorolvasás a jezsuita gimnáziumokban a 17. század derekán

Források Gyöngyösi István és Esterházy Pál retorikai műveltségéhez 9

KUCSERKA ZSÓFIA

Barátság és didaxis a *Fanni'* hagyományaiban 59

KRITIKAI LAPOK

LENGYEL IMRE ZSOLT

Derű és árny – avagy: kik voltak a Wohl nővérek?

Mészáros Zsolt, *Irodalom, sajtó, szalon a 19. század végén: A Wohl nővérek munkássága*, Bp., Ráció, 2025. 77

LACZHÁZI GYULA

Murányra fel!

Pálffy Eszter, *Századok szerelme: A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja a 17–19. századi magyar irodalomban*, Bp., Reciti, 2024 (Irodalomtörténeti füzetek, 191). 87

FILLÉRTÁR

LENGYEL RÉKA

Egy kiadatlan verses enciklopédia a reformkori magyar tudományos nyelv peremén

Jacques Delille *Les Trois Règles de la nature*-je Sebestyén László fordításában 95

Sebestyén László: *[Előljáró Beszéd]* (Közzéteszi Lengyel Réka) 107

LUKÁCS LAURA KLÁRA

Kötélverőnő karddal

Louise Labé levele a lyoni hölgyekhez 119

Louise Labé M. C. D. B. L.-nak (Lukács Laura Klára fordítása) 129

LOVAS BORBÁLA

Mária Terézia és Körmöczi József

Egy unitárius halotti búcsúztató a katolikus uralkodó emlékére 131

Körmöczi József 1781-ben, az ádamosi unitárius templomban elmondott halotti búcsúztatója

Mária Terézia halála alkalmából (Közzéteszi Lovas Borbála) 139

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts 151

A lapszám szerzői 153

Kucserka Zsófia

Barátság és didaxis a *Fanni*' hagyományaiban*

Beküldő vagy kulcsszereplő? Báró L-né szerepe a *Fanni*' hagyományaiban

A névtelen olvasóban, aki a *Fanni*' hagyományai címen ismert szövegcsoporthoz az *Uránia* számára beküldte, és a hagyományok szövegét kísérőlevelével értelmezte, a 19. századi olvasók hamar T-ai Józsiára ismertek. A szöveget valós önéletrajzi dokumentumként, a valóban élt és levelezett lány kézirataként olvasók számára a szövegek közreadója nem is lehetett más, mint a korán meghalt lány tragikus szerelme, T-ai Józsi. Az *Uránia*' Szerzőinek Bóldogságot! című kísérőlevelével fűtött hangú sorainak szerzőjét a szerelmi történeteken edzett olvasók könnyen és gyorsan azonosították a hagyományok szövegében megjelenő szerelmes ifjúval. A beküldő személye azonban – akár valódi postázóról van szó, akár a fikciós keret narratív funkciójáról – végső soron névtelen, és a kísérőlevelével nem igazít el minket egyértelműen, hogy ki rejtőzik a sorok mögött.

A Fannit bemutató szöveg mindenesetre olyan tudás birtokában íródott, amelyre csak a közvetlen közelében élő vagy vele mély, bizalmas viszonyt ápoló személy tehetett szert. A beküldő nemcsak Fanni életrajzi adatait (anyja meghalt, apja újraraházasodott, mostohatestvéreit szolgálnia kellett) és életkörülményeit (kis falu, természet) ismeri, de a kéziratához képest is többlettudása van:

„Parantsoló, és rettentő dörgő Hang volt Attyának Hangja, a' mellynek tsak Hallására-is reszketett. És ezért maradt Maga-viselésében valamelly Félénkség, és maga Vissza-húzása. Ezen fellyül valamelly kedves Melánkólia, és szomorú Halgatás, mellyet tsak némelly jobb Barátnéji előtt tett-le.”¹

A kísérőlevelében Fanniról külső szempontú leírást kapunk. Olyan nézőpontból látjuk itt a kézirat későbbi főhősét és beszélőjét, amely – a napló- és levélregény műfajából adódóan – amúgy elképzelhetetlen lenne. Innen tudjuk meg, hogy Fanni félt az apjától, és hogy otthon nemcsak szeretetnélküliség és az érzékeny lelkét meg nem értő családtagok vették körül; a kísérőlevelében a magánynál többről van szó: félelemről. Ki tudhatja, hogy Fanni félt az apjától? Vagy olyan személy, akinek Fanni

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Csokonai Könyvtár: Források, 6), 69.

beszámolt félelméről, vagy olyan, aki látta az apát és lányát együtt. T-ai Józsi összesen egyszer találkozik Fanni apjával, hiszen az apa nincs jelen a bálban, ahol a szerelmesek megismerkednek (oda a mostohaanya viszi Fannit és saját lányait); nincs jelen a kastélyban sem, ahol Fanni hetekig vendégeskedik T-ai Józsival együtt (ide csak azért érkezik, hogy Fannit hazavigye). A szöveg egyetlen találkozásról számol be T-ai Józsi és az apa között, amikor a bál után T-ai bemutatkozó látogatást tesz a családnál. Ez a találkozás azonban kifejezetten jól sikerül. T-ai Józsi elbűvöli az egész családot, még Fanni apját is:

„Mindenek’ Szívét elfoglalta, mindeneket magához kaptsoltt. [...] Az Atyámmal országos Dolgokról beszéltt, egy két Anekdotákat Titokban megsúgott [...] és midőn elmentt, mindnyáján meghasonlottak Dícséretében... [...] Az Atyám éppen olly nyomos Ábrázattal, mint a’ millyennel ő beszéltt, azt állította: »Tanúltt egy Ifjú, és nem alávaló Esméretsége van!«”²

A látogatás a naplóbejegyzés alapján szívélyesen, kölcsönös udvariaskodások között és kellemesen társalogva zajlott le. Nem valószínű, hogy a látogatás során T-ai Józsi olyan megfigyelést tehetett volna a lány és az apa viszonyára vonatkozóan, amely a kísérőlevél fenti részletét indokolja. A „hagyományokat” közreadó személy és Fanni kapcsolatának a kísérőlevélben említett eseményei egyaránt igazak lehetnek Fanni szerelmi kapcsolatára T-ai Józsival és a Báró L-nével való bizalmas, mély barátságára is.³ Mindkettőjüket ugyanabban az évben ismerte meg, apja mindkettőjüktől távol akarta tartani, és mindkettőjükre igaz, hogy a sors elválasztotta őket. A szenvedélyes és érzelmes hang, amelyen a beszélő Fanniról szól, éppúgy lehet a szerelmes, mint a mély lelki rokonságot érző barát hangja és retorikája.⁴ A kísérőlevél tanúsága szerint Fanni a kézirat közreadójának karjai között halt meg:

„Közel a’ Kétségbe-eséshez mentem, hogy leg-alább utolsó Óráiban véle lehessek, és Tanúja vagyok én Halálának [...]. Mosolygott; mikor a’ Halál közelgetett, mosolygott; mikor meg-hólt, az én Karjaim között!”⁵

² Uo., 262.

³ A kéziratok közreadójának személyéről értekezve Devescovi Balázs is számol L-nével mint lehetséges közreadóval: DEVESCOVI Balázs, *A mítosz és Fanni*, Bp.–Szeged, Osiris–Pompeji, 2000, 133–134.

⁴ A barátság és az erotikus-testi szerelem retorikai megfogalmazásának korabeli azonosságáról lásd LACZHÁZI Gyula, *Az érzékenység Pálóczi Horváth Ádám költészetében = A kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. Csörsz Rumen István, Mészáros Gábor, Bp., Reciti, 2020 (Reciti Konferenciakötetek, 10), 265–286; TóTH Orsolya, *Igazából szerelem? Nyáry Krisztián: Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv = T. O., Egykor és most: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*, Pécs, Kronosz, 2017, 187–207.

⁵ Első folyóirataink: *Uránia*, i. m., 70–71.

A névtelen közreadó jelen volt Fanni utolsó óráiban, ápolta betegágyában, és karjai között tartotta a haldoklót. El tudjuk képzelni, hogy a „Tyrannus” apa házában épp az a T-ai Józsi tartja karjai között a nagybeteg Fannit, aki kompromittálta a lányt, és ezzel rossz hírbe keverte az egész családot? Nem valószínűbb, hogy az apa az idősebb özvegyasszonyt, Fanni barátnőjét engedte végül oda hozzá, hogy ápolja és vele legyen?

A kísérőlevélnek leginkább T-ai Józsi személyére valló sorai a következők:

„De kevés Ideig-való Nyájasságunkat-is meg-keserítette kegyetlen Atyya. Ez a Tyrannus, a kinél esméretlen volt minden Érzékenység, hogy láthatta volna azt, hogy Leánya bódog egy őtet szerető Ifjúnak Karjai között, és el ne rontotta volna Bóldogságát, ő, a ki a Szeretetet csak úgy esmérte, mint minden Állat.”⁶

Ha az idézet első mondatának többes szám első személyű személyragjának jelentését (nyájasságunkat) átvisszük, és vonatkoztatjuk a következő mondat egyes szám harmadik személyű leírására is (ifjúnak karjai között), azonosságot feltételezve a két mondat jelentésmezője között, akkor valóban azt kell hinnünk, hogy a kísérőlevél beszélője T-ai Józsi. De a személyrag átvitelét azon kívül, hogy a két mondat egymás után áll, más nem indokolja. A két mondat vonatkozásmezője közti azonosság csak akkor lenne egyértelmű, ha a levél úgy fogalmazna: „az én szerető karjaim között”. Amennyiben nem feltételezzük, hogy az első mondat beszélő alanya (a hagyományokat közreadó) a következő mondatban egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról (szerető ifjú), és aztán az azt követő mondatokban ismét visszatér a többes szám első személyre („Ezt az elegyített Bóldogságot-is nem soká érezhettük”), akkor semmi nem indokolja, hogy a közreadó személye megegyezzen a „szerető ifjúval”. A két mondat nyelvtanilag értelmezhető úgy is, hogy az első mondatban L-né beszél Fannival való barátságáról (nyájasságunk), aztán a következő mondatban ugyanő beszámol Fanni és T-ai kapcsolatáról (szerető ifjúnak karjai).

Amennyiben a *Fanni’ hagyományait* valós dokumentumként olvassuk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy Fanni halálos ágyán átadta (hagyományozta) naplóját és leveleskönyvét⁷ annak, aki akkor vele volt. A hagyományok szövegeinek azonban részét képezi egy olyan rövid levél is, amely nem része sem Fanni naplójának, sem leveleskönyvének: mégpedig gróf É-nének L-néhez írott levele.⁸ Amennyiben a *Fanni’ hagyományait* valós dokumentumként olvassuk, akkor a grófnő levelét más nem magyarázhatja, mint L-né közreadói szerepe.

Ha a szöveget nem valós dokumentumként olvassuk, hanem keretes, fikciós napló- és levélregényként, akkor is elmondható, hogy a keretben, az *Uránia* szer-

⁶ Uo., 69–70.

⁷ Vö. BORBÉLY Szilárd, *A Fanni’ hagyományai fikciókritikai olvasása = Előzetes kérdések: Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, szerk. MILBACHER Róbert, Pécs, Kronosz, 2014, 33–45.

⁸ *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 272.

zóihez írott kísérőlevélben megszólaltatott szereplő inkább L-né lehet, mint T-ai Józsi. A *Fanni' hagyományainak* belső narratív logikájából is az következik, hogy a keretbeli beszélő (a közreadó) L-né. A *Fanni' hagyományait* naplórészek és (egy kivétellel) kizárólag Fanni L-néhez írott levelei alkotják; egyetlen T-ai Józsihoz szóló levél vagy levélrészlet sincs benne, holott a naplóból kiderül, hogy Fanni írt leveleket T-ainak is. Ami pedig gróf É-nének báró L-néhez írott levelét illeti: hogyha fikciós műről van szó, akkor a levél funkciója az lehet, hogy báró L-né kapjon plasztikusabb, többdimenziós bemutatást. A grófnő levelében egy másik barátnő beszél L-néhez és L-néről, vagyis a levél kiegészíti a kulcsszereplő L-né eddig kizárólag Fanni nézőpontjából megjelenő alakját. A grófnő levele révén L-né valóságosabb és komplexebb jellemzést kap.

Összességében tehát akár valós dokumentumnak, akár keretes fikciós műnek tartjuk a *Fanni' hagyományait*, a közreadó személyére (illetve a keretben beszélőre) nézve a leginkább logikus tipp nem lehet más, mint Báró L-né, Fanni bizalmasa és barátnője. Ő az, aki – szomszédjuk lévén – közelről láthatta az apa és a lánya viszonyát; őrá igaz, hogy őszintén szerette Fannit, azonban ezt a baráti kapcsolatot az apa rossz szemmel nézte és tiltotta. Róla is elképzelhető, hogy megtudván Fanni betegségét, hozzá sietett, és sokkal valószínűbb, hogy ő volt jelen a lány halálos ágyánál. Ha valós dokumentumokról van szó, akkor csakis az ő birtokában lehetett gróf É-né levele, amely szintén bekerült a hagyományok szövegébe; ha pedig fikcióról, akkor az ő kulcsfontosságú alakját és történetét teszi teljesebbé a grófnő levele.

A *Fanni' hagyományai* kapcsán nemcsak a szerző személyének nemére és ki-létére kérdezhetünk rá, hanem a beküldő nemére és személyére is. Attól függően, hogy a *Fanni'...*-t valós dokumentumnak vagy tudatosan felépített keretes fikciós műnek tekintjük, a beküldő avagy a keretbeszélő ontológiai helyzete eltérő ugyan (valós postázó vs. a keretben megszólaltatott narratív hang), de neme mindkét esetben valószínűsíthetően nő. Bármelyik értelmezés mellett tegyük is le a voksunkat, a *Fanni'...* első megjelenésének kontextusában egyik se tűnik meglepőnek vagy valószínűtlennek.

Szalon és társalgás: a *Fanni' hagyományainak* edukációs modellje

Az *Uránia* ajánlásának szövege Beleznayné Podmanitzky Mária vendégház házába, „a. tsinos. Társalkodás. Piattzára” helyezi a folyóiratot. Az ajánlás szövege a Beleznayné-ház dicsérő, bemutató leírásával kijelöli a folyóirat szövegeinek ideális befogadásmódját és társadalmi funkcióit. Az ajánlás szövege szerint a „kiadók” (vagyis a szerkesztők) annak a Podmanitzky Máriának nyújtják be a folyóiratot („Fő-Aszszonyságnak. tisztelettel. be-nyújtják. Munkájokat.”), akinek háza a szabad, elfoglalt, pallérozott és csinosodott társalkodás otthona, és mint ilyen, egyszerre mutat követendő példát a nemzet számára, és szolgál bizonyoságul a külföldi látogatóknak, hogy az előítéletekkel szemben Magyarország nem egészen barbár hely.

Beleznayné Podmaniczky Mária először Toldy Ferenc irodalomtörténeti elbeszélésében vált az *Uránia* mecénásává, vendégház házát pedig az irodalomtörténeti

emlékezet avatta az első pesti irodalmi szalonná.⁹ Meggyőző Szilágyi Mártonnak a források alapos számbavételén nyugvó érvelése, miszerint Toldy feltehetően épp az *Uránia* ajánlásának szövegét vetítette vissza a Beleznayné-házra, az ajánlás retorikus formuláit fordította át valóságleíró ténymegállapításokba, és így a hagyományos értelemben vett franciás irodalmi szalon történeti hitelessége legalábbis kérdéses lehet.¹⁰ Valószínűleg nem tudjuk már meg, hogy pontosan mi is történt Beleznayné ebédjein. Ami biztosnak tűnik, hogy az özvegyasszony vendégváró pesti háza több mint egy évtizedig nyitva állt a születésüknél vagy érdemeiknél fogva arra méltók előtt, és otthont adott a társas ebédeknek, összejöveteleknek. Vajon a társalgás a jóízű ebédek fesztelen és családias beszélgetéseivel állt közel, ami a köznemesi mentalitásból és szokásrendből könnyen levezethető, vagy inkább kifejezetten irodalmi, társadalmi és filozófiai kérdésekről folyt a szó? Ma már nem tudjuk, hogy a vendégváró ház mentalitása és szokásrendje alapvetően a vidéki köznemesi társas gyakorlatok pesti folytatásának tekinthető-e (ahogyan Szilágyi Márton érvel), vagy pedig egy – inkább az arisztokrácia társas normáit imitáló – új típusú, szalonszerű működést valósítottak meg a Beleznay-házban. Ami biztos, hogy a két kulturális jelenség – vagyis az *Uránia* folyóirat és a Beleznayné Podmaniczky-ház – értelmezése szorosan összefonódott. De hogy vajon Beleznayné „szalonja” hívta-e életre az *Urániát* (ahogyan a Toldy nyomán haladó irodalomtörténeti emlékezet tartja), vagy az *Uránia* ajánlása hívta-e életre a Beleznayné szalonjáról szóló legendát: továbbra is kérdés.

Beleznayné „szalonjának” léte és konkrét szokásai ugyanakkor az *Uránia* értelmezésének szempontjából másodlagosak. Az *Uránia* folyóirat eredeti célközönségének feltehetően épp oly kevés információja volt Beleznayné házában szokásairól és az ottani társalgás miliójéről, mint nekünk. Az *Uránia* szempontjából így nem is az a kérdés, hogy Beleznayné háza a szó szoros értelmében irodalmi szalonnak volt-e tekinthető, hiszen a folyóirat ajánlása maga hozza létre azt a teret, amely a szalonra jellemző művelt társalgás helye. Az ajánlás nem használja a szalon kifejezést, de a társalgásnak az ajánlásban megfogalmazott módja és szabályai kifejezetten szaloni-as működést írnak le. Az *Uránia* ajánlása pontosan kijelöli saját olvasásmódját azzal, ahogyan Beleznayné házáról beszél, anélkül, hogy ehhez szüksége lenne a valóságra. Az *Uránia* szövegeit az ajánlás előírása szerint a pallérozott társalgás szabályai mentén kell olvasni, szövegeivel elfogulatlanul lehet vitába szállni, az ott leírt eszméket csiszolt modorban érdemes megvitatni. A folyóirat ilyen befogadásmódjához pedig már nincs szükség a konkrét Beleznay-házra. A folyóirat ugyanis maga hozza létre azt a virtuális teret, amelyben az ott megjelent szövegek szólnak, és mintegy félnyilvános szalonban, az olvasók közösségében szabadon megvitathatóvá válnak.

⁹ FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Bp., Magvető, 1987, 73–79.

¹⁰ SZILÁGYI Márton, *Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária irodalmi szalonja: legenda és valóság*, ItK, 2015/6, 769–777.

Az ajánlás szövege alapján tehát az *Urániát* olyan közegbe szánták készítői, amelyet a csinosodott, pallérozott és vidám társalkodás jellemez. A társalkodást, a társalkodó olvasást a *Bé-vezetés* a szó szoros értelmében is a folyóirat elvárt és ajánlott befogadásmódjának nevezi:

„Gyenge Leányka! [ti. a leányka az *Uránia* folyóirat megszemélyesítő vocativusa] indulj-el immár-ki mértt Útadon, emlékezzél-meg Meny-nyei Származásodról – Taníts! és igyekezz tetszeni! Légy tiszta, és kellemetes! Légy hasznos Társalkodónéja Hazánk’ szerelmes Leányainak, a’kik közzé most ki-botsátunk.”¹¹

Az *Uránia* eszerint nem más, mint az olvasó magyar lányokkal beszélgető barátnő, aki szövegeivel tanít, nevel, ízlést formál és palléroz. A „ház”, amelyet az előszó Belezsnayné házában jelöl ki, az ajánlás nyomán metaforává válik, és a csinosodás programjának nemzeti (és nemzetközi) viszonylatban kitüntetett példája lesz. A példázatszerű működés nem idegen az *Uránia* egyéb szövegeinek előírt befogadásmódjától sem. Nemcsak a minden egyes kötetben helyet kapó didaktikus tanulsággal ellátott állatmesékre jellemző a példázatosság, de a folyóirat egyéb szövegeire is. Belezsnayné háza a folyóirat szövegeinek kontextusában még inkább példázattá emelkedik. Olyan ideális otthonná, amely a nemzet egésze számára mutat követendő példát. Az ajánlás szövege, a *Bé-vezetés* és az *Uránia* utolsó megjelent számának záró tanulmánya, *A’ nemzet tsinosodása* programszerű keretbe foglalja a folyóirat szövegeit.¹² A csinosodás társadalmi, politikai programjában a folyóirat didaktikai funkciót hordozó eszköz: az irodalom (poézis) egyrészt képes vonzóvá tenni a tudományokat, másrészt az eredeti művek tudják alkalmassá tenni a nyelvet a magasabb tudományokra. A csinosodás programja kitüntetett helyet szánt a nemzet szelídítésében a nőknek, akik a finom társalgásban és az ízlés pallérozásában is kulcsszerepet kaptak.¹³ Nem véletlen, hogy *A’ nemzet tsinosodásának* mitológiai kulcsszereplői nők: a Gráciák és a Múzsák, akik az elvadult földművest „édes láncokon” vezetik a tudomány és a pallérozódás felé, kemény szívét meglágyítják, és így alkalmassá teszik a szelíd érzések befogadására is. A *Bé-vezetés* ugyanezt a nevelési és társadalmi programot fejt ki, amikor a társalgást és az ízlés fejlesztését összekapcsolja a közerkölcsök meglapozásával, végső soron pedig a magyar nyelv és a haza felemelkedésével.

A csinosodásnak a női nem társadalmi szerepére irányuló fókusza nemcsak a programatikus ajánlásban, a *Bé-vezetésben* és *A’ nemzet tsinosodása* című átfogó tanulmányban jutott érvényre. Elég áttekintenünk az *Urániában* megjelent szöve-

¹¹ *Első folyóirataink: Uránia, i. m., 17.*

¹² FÓRIZS Gergely, *Kontextusok az Uránia programszövegeinek képzési modelljéhez*, It, 2015/2, 119–145.

¹³ Az *Uránia* nőnevelő programjáról és didaktikusságáról legutóbb: BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora és a nemzet csinosodása: A haza és a haladás az Aurora Hazai Almanach költői zsebkönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2025 (Csokonai Könyvtár, 64), 209–238. Korábban például GÁBOR György, *Miként mehet a nők által a világ elébb? (Kármánról)*, Világosság, 1996/8–9, 11–22.

geket, hogy lássuk, a „nőies” tematika mindvégig meghatározta a szerkesztés elveit. A szövegek egy része az otthon és kiemelten a kert ízléses formálásáról szól (pl. *Le-rajzolója egy újj Kandalló-kementzének, Kertek’ Eredete, Kerti Szalma Kabinét*), hosszú cikksorozat tárgyalja a házasság intézményét (*A’ nemzetek’ külömb-féle Szokása a’ Házasodáskor*), amely a szépirodalmi szövegeknek is leggyakoribb témája (pl. *Egy Újj-házás’ Levelei Barátjához*), de találunk háztartási praktikákat és recepteket is az *Urániában* (pl. *Száraz Etz’tet tsinálni, Ragasztót tsinálni, A’ Naptól elsütött Bőrt megszépíteni*). Az érzelmek helyes megélése, a tiszta szerelem és a jó házasság, a kölcsönös szeretet fenntartása a házasságban: a folyóirat visszatérő témái. Az *Uránia* nőnevelő, edukációs programja, amelyet a *Magyar Hirmondó* 1794. február 28-ai számában megjelent előfizetői felhívás meghirdetett, a folyóirat egészében érvényesült:

„Majdnem tellyes bizonyossággal lehet tehát reménylenei, hogy valamint nem lesz fogatlan, úgy nem is lesz kedvetlen Hazánk’ szép Neme előtt egy olly Munka – a’ melly különösen az Asszonyi Nemet illető esméreket hozzon forgásba; kedveltető móddal hasznos Tanításokat adjon; mulattasson is, oktasson is, készítsen jó ’s gondolkodó Anyákat; ossza vélek a’ Nevelés Terhét; formáljon hű ’s tiszta erkölcsű Házas Társakat, kellemetes Társalkodónékat; – egy szóval a’ melly kézi könyve legyen Hazánk’ Leányainak. [...]”

Még egyszer szükség azt itt meg-mondani, hogy különösen az Asszonyi Neme és mindenek felett Hazánkra lészünk leg nagyobb tekintettel.”¹⁴

A csiszoltság diskurzusában nem ritka, hogy akár tudományos vagy politikai, sőt a *Hitel* esetében gazdasági munkák ajánlása is a „szép-nemet” szólítsa meg. De míg például Széchenyi Istvánnál a „Honunk szebb lelkű asszonyinak” szóló ajánlás a *Hitel* elején nem a valódi olvasók megszólításának tűnik, addig az *Urániában* a női olvasók szem előtt tartása a folyóirat szövegeinek tematikájában és hangnemében is érvényesül. Az *Uránia* akár úgy is olvasható, mint házassági és lélektani útmutató:¹⁵ didaktikus szövegeinek egy része arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a jó házasság és milyen a jól megélt szerelem (pl. *Szeretet és Házasság*); a szövegek másik része pedig ellenpéldát ad arra, hogy mi minden vezethet a szerencsétlen, boldogtalan vagy elhibázott házassághoz (pl. *A’ Módi*). Az ismeretterjesztő cikksorozat a téma nemzetközi kitekintésű feltárása. Az *Urániának* a személyes életre vonatkozó példázatai és didaktikus szövegei az előfizetői felhívás, a Beleznaynének szóló ajánlás, a *Bé-vezetés* és a záró tanulmány keretében azonban messze túlnőnek

14 KÁRMÁN József, PAJOR Gáspár, *A’ Magyar Asszonyi Nemhez*, Magyar Hirmondó, 1794. febr. 28.

15 Az *Uránia* nőnevelő programjáról és a *Fanni’ hagyományainak* példázatos olvasásáról: MILBACHER Róbert, *Kármán, Fanni és a hagyományok: A Fanni hagyományainak története = A nyelvújítás kora*, szerk. TÓTH Orsolya, Pécs, Kronosz, 2021 (Árkádia Kiskönyvtár: Irodalom, 3), 106–118. Különösen: 117–118.

a személyes szinten. A személyes szintet a csinosodás társadalmi programja emeli nemzeti szintre. Az *Uránia* képzésprogramjának módszertani alapja a társalgás, az eklektikus filozofálás, a nézetek (toposzok és közhelyek) előítéletektől mentes, szabad megvitatása.¹⁶ A vonzó modorú, egyenlő felek közti barátságos beszélgetés a csinosodás képzési modelljének tanításmódszertana. A csinosodás programjában a magánéleti, személyes boldogság és a kölcsönös, szelíd, keresztényi szeretet megélése egyúttal a nemzet létkérdése is. Ebbe az ideológiai kontextusba érkezik Fanni, akinek személyes és érzékeny lélektani története épp ezért a személyesen túlmutató tétellel bír.

Barátnő és tanárnő: báró L-né

A női beszélő (Fanni) és a női közreadó (L-né) felléptetése a *Fanni' hagyományaiban* illeszkedik az ajánlás Beleznayné házát például állító keretéhez, a csinosodás képzési modelljéhez és politikai programjához is. A két szereplő szövegbeli beszélgetései és barátsága viszi színre a csinosodás programjának képzésmódszertanát. A napló- és levélregény narratopoétikájából adódóan a beszélő mindvégig szinte kizárólag Fanni; a címzett azonban változik. Míg a szöveg első felének naplóbejegyzéseiben jellemzően Istent vagy önmagát szólítja meg a beszélő, addig a szöveg második felét kitevő levelek címzettje L-né. L-né azonban nemcsak címzettként van jelen a szövegben, hiszen Fanni többször is idézőjelek között közli barátnője szövegét.¹⁷ L-né szövege így ugyan közvetetten, Fanni szövegébe illesztve, de szövegszerűen is megjelenik a *Fanni' hagyományaiban*. A *Fanni' hagyományai* szövegcsoporthoz így két fő szöveg tartozik: 1: Fanni szövege (Istenhez, önmagához vagy L-néhez szóló, jellemzően meditatív szövegrészek); és 2: L-né Fannihoz szóló szóbeli tanításai szó szerinti idézetként (illetve nagyon rövid beékelésként megjelenik egy harmadik szöveg is, a már említett rövidke levél gróf É-nétől L-néhez). A két szöveg, Fanni és L-né szövege azonban merőben eltérő nyelvet beszél. Fanni szövegét az érzékenység fogalmi készlete, értékrendje és retorikája szervezi. Központi elemei a természet, a magány, a szív, a bánat és a mély érzelmek. Képei kizárólag természeti képek, amelyek a magányos lélek önvizsgálatának nyújtanak reflexív felületet (hold, patak, távoli hegyek, kert stb.). Ezzel szemben báró L-né szövegének központi értéke a társasság.¹⁸ Szövege nem annyira gazdag képekben, mint Fannié, inkább a direkt didaxis szervezi. L-né oktatja, tanítja Fannit, barátságuknak a kölcsönösen őszinte és bizalmas viszonyon túl a tanítás is szerves része. Báró L-né tanításainak két sarokköve van. Egyrészt a helyesen megélt szerelemre oktatja Fannit (hogyan válasszon méltó tárgyat szerelmi érzéseinek, és hogyan szeressen okosan, hogy elkerülje a szerelem tragikus veszélyeit); másrészt pedig arra figyelmezteti fiatal

¹⁶ FÓRIZS, i. m., 127–129. és 142–143.

¹⁷ *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 187–189.

¹⁸ Az érzékenység és a társasság viszonyáról lásd DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 49–72.

barátnőjét, hogy a túlzó magány és a kizárólag saját érzéseiben való alámerülés önző viselkedés, amely akaratossá és szűkké teszi a szívet.¹⁹ Az embernek kötelességei vannak a közösséggel szemben, ezért nem élhet pusztán önmagának. A társalgás, az emberek közti nyájas és vidám társiasság eszméje a bárónő oktatásának központi értéke. A *Fanni' hagyományai* története alapján vagy a bárónő bizonyult rossz tanárnak, vagy Fanni rossz tanulónak. Mindenesetre Fanni tragédiája épp abból fakadt, hogy nem tudott a közösségbe beilleszkedni, nem tudott a társiasság eszméjének megfelelően viselkedni, így a társaság kizárta őt. Szerelmi érzésében túlzó volt, nem tudta megtalálni az egyensúlyt a szív (egyén) és a nyájas társiasság (közösség) között.²⁰

Az érzékenység szólama a privát tér szólama: a természetben magányt kereső és saját szívének érzéseiben megmerítkező egyén önreflexiók viszonyában szólal meg. Fanni szólama mindvégig megmarad privát szólamnak, nemcsak témája, de címzettje is privát. Ebbe a hangsúlyosan magánjellegű beszédbe ékelődik L-né tanítói szólama, amely az emberi lét közösségi örömeire és kötelességeire figyelmeztet. A tanító szándék és a didaktikus beszédmód már eleve közösségi tétellel bíró beszédmód, de itt a tananyag maga is a társiasság és a közösségiség témáját járja körül. A bárónő a szöveg közreadásával végül Fanni privát szólamát is a nyilvános térbe helyezte. A nyilvánosság terében, a „vidám társalkodás piacán” pedig Fanni érzékeny szólama is másként szól. Megvitathatóvá, megmérhetővé, vagyis az *Uránia* nevelési modelljének megfelelően példázattá válik. L-né közreadói gesztusa révén Fanni naplói és levelei műfajt váltanak: magánjellegű érzékeny meditációkból közösségi tétellel bíró, nevelő szándékú példázattá válnak.

Fanni, avagy a magyar Julie: a női barátság eszmetörténeti és irodalomtörténeti kontextusa

Fanni és L-né barátsága a női barátság egyik korai megfogalmazása a magyar irodalomban.²¹ Barátságuk mély lelkiségen és bensőséges érzelemmegosztáson alapul. Különösen Fanninak L-néhez írott leveleire igaz, hogy a barátság a mély érzelmi feltárulkozás és az önreflexió terepe. De nem hiányzik kapcsolatukból az intimitás már-már erotikus bensőségessége sem: „Karjai közzé estem, és Kebelében rejtettem Orzámat”;²² „Oh Barátném, (meg-fogá egyszerre nagy Indúlattal Kezemet) a Gyöt-relem és a Gyönyörűség határosak”;²³ „a' nélkül hogy tudtam volna, közelítettem, és egyszerre sírva, zokogva egymás karjai között találtuk egymást”.²⁴ Olyan szövetség az övék, amelyet nem billent ki Fanni (esetleg túlzó) szerelmi szenvedélye sem. A leglángolóbb szerelem idején sem felejt el barátnőjét, és van rá gondja,

¹⁹ *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 189.

²⁰ Hasonlóan példázatként értelmezi a *Fanni' hagyományait*: MILBACHER, i. m., 117–118.

²¹ Fanni és L-né barátsága Bodrogi Ferenc Máté elemzésének is sarkalatos eleme: BODROGI, i. m., 218–221.

²² *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 263.

²³ *Uo.*, 187.

²⁴ *Uo.*, 183.

hogyan segítsen neki. Ezért is fontos gróf É-né levele, amely bizonyítja és hangsúlyozza Fanni közbenjárását. T-ai nem felváltja L-nét Fanni bizalmában, hanem teljessé teszi Fanni lelki életét. Báró L-né ugyanakkor nemcsak meghallgatja és támogatja Fannit, de figyelmezteti hibáira, és megpróbálja tanítani, nevelni őt: „Barátnémban Tanítónét találtam”.²⁵ Hogyha pedig elfogadjuk, hogy a hagyományok közreadója, a keretben beszélő, a Fannit bemutató és élete történetét elbeszélő hang L-néé, akkor kettejük szövetsége Fanni halálánál is erősebb. Ebben az esetben a barátnője az, aki nyilvánosságot biztosít Fanninak. Fanni hangja (naplója, levelei és érzékeny megfogalmazásai) a női barátság révén tud a nyilvánosság elé lépni.

A barátság klasszikus modellje az európai kultúrtörténetben az antikvitásból ered, alapozó szövege Cicerónak a barátságról írott beszélgetése (*Laelius vagy a barátságról*).²⁶ A barátságnak ez a hagyományos, klasszikus fogalma – amely nemcsak évszázadokig uralta a barátságról való gondolkodást, de mindmáig meghatározó – a barátságot két egyenrangú, szabad és erényes férfi őszinte, bizalmas kapcsolaton alapuló, hűséges szövetségeként határozta meg. A felsorolásnak itt minden eleme lényeges. Cicero számára a barátság alapja az erény és az erényből fakadó bölcsesség, így csakis a legkiválóbbak lehetnek alkalmasak az igaz barátságra. Minthogy a barátság szabad választáson alapul és kölcsönös rokonszenvre, vonzalomra épül, ezért csak független, szabad férfiak között elképzelhető. A baráti kapcsolat lényege az őszinte, nyílt beszéd, például a barátok feladata figyelmeztetni egymást hibáikra, hiányosságaikra is.²⁷ A cicerói barátságmodellnek evidensen része a tanítás és a kölcsönös fejlesztés. A barátság lényege, hogy a kapcsolatban és a kapcsolat révén a barátok jobb emberré válnak, hiszen a barát tükröt tart, segít kijavítani hibáinkat, segít túllépni gyengeségeinken.²⁸ Minthogy a barátság az erényekre és a közös értékekre, közös elvekre épül, valamint hűséges és elkötelezett kapcsolat, a barátság politikai (közösségi) természetű szövetség is.²⁹ A *Laelius*-ban az antikvitás társadalmi és kulturális közege miatt eleve elképzelhetetlen a női barátság, a szöveg kiindulópontja a szabad és politikailag cselekvőképes államférfiak közti barátság lehetőségfeltételeinek vizsgálata.

A 18. század második felében azonban kialakult a barátságnak egy újfajta modellje, az érzékeny barátság.³⁰ Az érzelmek felfedezésével és az antropológiai elképzelések gyökeres átalakulásával párhuzamosan megváltozott a barátságról való gondolkodás is. Az érzékeny barátság kultuszában óriásira nőtt az érzelmek

²⁵ *Uo.*, 186.

²⁶ A *Laelius* hatásáról lásd például Constant J. MEWS, *Cicero on Friendship = Friendship: A History*, ed. Barbara CAINE, London–New York, Routledge, 2014, 65–72, különösen: 65–66.

²⁷ Lásd erről különösen a XXIV. részt, magyarul: Marcus Tullius CICERO, *Az öregségről – A barátságról*, ford., jegyz. SZABÓ György, Bukarest, Kriterion, 1987, 116–118.

²⁸ A szabad egyének szövetségeként elgondolt barátság modelljét némiképp átrajzolta a barátság udvari modellje, amely a patrónus és a kliens viszonyát is a barátság egy formájának látta.

²⁹ A cicerói barátságfogalom politikai természetéhez lásd például David KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, Cambridge, Cambridge UP, 1997, 122–137.

³⁰ Összefoglalóan lásd David GARRIOCH, *From Christian Friendship to Secular Sentimentality = Friendship: A History*, i. m., 165–214.

szerepe (szemben a politikai természetű, racionális szövetséggel), és ezzel együtt átalakult a barátság retorikája, nyelve is.³¹ Az érzékeny barátság nyelvi regisztere, az intimitás megfogalmazásai hangsúlyosan erotizálódtak, annyira, hogy a század végére a szerelmi-erotikus nyelv és a barátság irodalmi nyelve néhol teljesen megkülönböztethetetlené vált.³² Az érzelmeknek ebben a felértékelődésében a barátság átkerült a közösségi, politikai szférából a privát térbe. A barátság olyan bensőséges és mély, személyes kapcsolattá változott, amely elsősorban az egyén lelki életében játszik szerepet, a közösség számára azonban nincs jelentősége. Az érzékeny barátság modelljét főként szépirodalmi műfajok dolgozták ki és tették elképzelhetővé az olvasók számára. Míg a korszak teoretikus irodalma, traktátusai és filozófiai jellegű írásai továbbra is a barátság klasszikus paradigmájában mozogtak, addig a szépirodalom (és elsősorban a regény) alkalmas terep volt az új típusú érzelmek és új típusú emberi kapcsolatok kidolgozására. Ebből a szempontból példászerű Rousseau életművének belső ellentmondásossága,³³ hiszen míg az *Emil, avagy a nevelésről* című munkájában a nőket alapvetően alkalmatlannak ítélte a barátságra,³⁴ addig az *Új Héloïse*-ban mégis megírta és kidolgozta Claire és Julie barátságát, amely a női barátság paradigmatisztikus szövegévé vált.³⁵

A *Fanni' hagyományait* korán szokássá vált a „magyar Werther”-ként emlegetni: már Zilahy Károly is Goethehez hasonlította Fannit a magyar női irodalomról szóló összefoglaló írásában.³⁶ Gyulai Pál 1875-ös *Fanni*-kiadásának előszavában szintén Goethe regénye válik viszonyítási ponttá. A *Werther* jelenti az egyik érvet a *Fanni' hagyományainak* fikcionáltsága, és Kármán József szerzősége mellett:

„Mindazokat, akik Fanni szerzőségét vitatják, úgy látszik, az a körülmény vezette tévedésbe, hogy a beszély napló és levél alakjában van írva [...]. De vajon e korban nem írtak-e ily alakban beszélyt és regényt?”

31 Niklas LUHMANN, *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról*, Bp., József Műhely Kiadó, 1997, 78–90.

32 Magyar kontextusban lásd erről LACZHÁZI, i. m., 276–279.

33 Rousseau teoretikus műveinek a női szerepre vonatkozó előírásairól és a fiktív nőalakok (Sophie és Julie) közti feszültségről lásd Lori J. MARSO, *Rousseau's Subversive Women = Feminist Interpretations of Jean-Jacques Rousseau*, ed., Lynda LANGE, Pennsylvania, The Pennsylvania State UP, 2002, 245–276.

34 Elsősorban azért, mert a nő létének lényege és végcélja, hogy a férje életét kiteljesítse. Ugyanakkor a nők között előforduló intimitás Rousseau érvelése szerint a kacérság és a vágykeltés eszköze: „Tény az is, hogy szívélyesebben csókolják meg egymást, és több bájjal kedveskednek egymásnak férfiak jelenlétében, mert büszkéik rá, hogy büntetlenül szíthadják emezek mohóságát olyan kegyek látványával, melyeket ilyenkor kíváncsiak tesznek számukra.” Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil, avagy a nevelésről*, ford. GYÖRY János, Bp., Papirusz Book, 1997, 284.

35 Julie és Claire barátságának felforgató erejéről és Claire regénybeli kulcsszerepéről lásd Lisa DISCH, *Claire Loves Julie: Reading the Story of Women's Friendship in La Nouvelle Héloïse*, Hypatia, 1994/3, 19–45.

36 ZILAHY Károly, *Magyar írónők = Hölgyek lantja: Magyar költőnők műveiből*, szerk. ZILAHY Károly, Pest, Heckenast Gusztáv, 1865, X–LVI.

Vajon Goethe *Wertherje*, e kor legolvasottabb regénye, nem ilyen-e?”³⁷

Talán a Goethe-párhuzam korai megjelenése és gyakori emlegetése takarhatta ki sokáig a *Fanni* értelmezéstörténetéből a másik nagy hatású európai levélregényt, Rousseau *Új Héloïse*-át, amely azonban a *Werthernél* megalapozottabb párhuzama lehet a *Fanni* szövegének.³⁸ Vörös Imre 1987-es kismonográfiájában például annak ellenére sem veszi számításba Rousseau hatását a *Fannira*, hogy kifejezetten a francia irodalom nyomait keresi a magyar irodalomban. Az addigra rögzült hagyomány alapján magabiztosan jelenti ki, hogy Kármán Goethe hatására írta a *Fannit*.³⁹ Holott Granasztói Olga olvasástörténeti kutatásai alapján tudjuk, hogy a 18. század végén Rousseau művei viszonylag széles körben voltak megtalálhatók magyarországi könyvkereskedőknél és könyvkölcsönzőknél.⁴⁰ A *Fanni*’ *hagyományai* értelmezési keretébe Devescovi Balázs vonta be az *Új Héloïse* szövegét, aki először detektálta a két levélregény mottójának egyezését is.⁴¹ A hagyományok szövegét közreadó *Az Uránia*’ Szerzőinek *Bóldogságot!* című kísérőlevél ugyanis ugyanazzal a Petrarca-idézzel vezeti be Fanni élettörténetét, amely az *Új Héloïse*-nak is a címlapon szereplő mottója: „A’ Világ őtet nem esmérte, valamíg véle bírt, és tsak azoknál esméretes, a’ kik itt maradtak, hogy őtet sírassák.”⁴²

A *Daloskönyv* 338. szonettjéből való idézetet kiemeli és megismétli az *Uránia* illusztrációja is: a lefelé fordított fáklyát és sírkövet (?) ábrázoló metszeten a felirat szintén ugyanannak a két sornak a magyar fordítása, amely a Rousseau-levélregény 1761-es első kiadásának címlapján az eredeti olasz változatában szerepelt. A mottó kijelöli azt az európai irodalmi kontextust, amelyben a *Fanni* értelmezhető. A mottó azonosságára Bódi Katalin két helyen is felhívta a figyelmet,⁴³ és rámutatott, hogy a Petrarca-szonett idézett sorait „a *Julie* helyezte szélesebb olvasói köztudatba, így az is feltételezhető, hogy T-ai Petrarca-parafrázisa Rousseau *Julie*-jéből származhat”.⁴⁴

37 GYULAI Pál, *Előszó Kármán József: Fanni hagyományai c. munkájához* = Gy. P., *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, 325–326, 326.

38 Bódi Katalin korábbi tanulmánya ugyan számba vette a magyar levélregény francia műfaji előzményeit, de az *Új Héloïse* konkrét, szövegszerű párhuzamaira a *Fanni* kapcsán még nem tért ki (csak Kisfaludy Sándor *Két Szerető Szívnek Története* kapcsán). BÓDI Katalin, *A valóság poétikája a francia és a magyar levélregényben*, ItK, 2003/4–5, 483–503.

39 Vörös Imre, *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Bp., Akadémiai, 1987 (Modern Filológiai Füzetek, 41), 178.

40 A Pozsonyban 1793-ban lefoglalt olvasókabinets könyvvállományában például megtalálható volt az *Új Héloïse* német fordítása, ahogyan O’Reilly selmecbányai bírósági ülnök hagyatékában vagy a pesti könyvkereskedők eladási címjegyzékében is szerepelt. GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói 1770–1810*, Bp., Universitas–OSZK, 2009, 50–65.

41 DEVESCOVI, i. m., 107–109, 175.

42 *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 69.

43 BÓDI Katalin, *A karthausi újraolvasásának lehetőségei: Még egyszer Eötvös József szépirodalmi mintáiról* = *Eötvös-újraolvasó: Tanulmányok Eötvös József születésének bicentenáriuma*ra, szerk. DEVESCOVI Balázs, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 41–67; illetve BÓDI Katalin, „Édes melankólia”: *A Fanni hagyományai emberképéről*, *Studia Litteraria*, 2020/3–4, 59–72.

44 BÓDI, *A karthausi újraolvasásának...*, i. m., 63.

A mottó egyezésének megállapítása azonban egyelőre nem vezetett a két regény részletesebb összehasonlításához.

Az *Új Héloïse* számos szempontból rokon szövege a *Fanni'* hagyományainak, sokkal inkább, mint a *Werther*. Egyrészt természetesen a női beszélő és az érzékeny szerelem női nézőpontú megfogalmazása miatt, másrészt a nagyon hasonló struktúrájú szereplőháló miatt. Rousseau regényének három főszereplője van (akik egyúttal a levelek leggyakoribb beszélői is): Julie, Saint-Preux és Claire – vagyis a fiatal szerelmesek, és Julie barátnője. A több száz oldalas Rousseau-regény ennél persze jóval gazdagabb szereplőviszonyokkal dolgozik, de a három legfontosabb karakter mégiscsak megegyezik a *Fanni* kulcsszereplőinek viszonyhálózatával és történetbeli funkciójával: fiatal, tiltott szerelmesek (Fanni és T-ai), valamint Fanni barátnője és bizalmasa, L-né. De nagyon hasonló a két szöveg apafigurája is. A megfélemlítő és tekintélyes apának Rousseau-nál nemcsak dörgő hangja van, de bántalmazza is a lányát:

„Ugyanazon fékevesztett haraggal megragadott [...] s kimélet nélkül mérte reám csapásait: egyiket a másik után. Anyám közénk vetette magát [...] – szegény! testével fogta fel az egyes ütlegetek, melyek nekem voltak szánva. Az ütések elől menekülni igyekeztél hirtelen megfordultam, megbotlottam és a földre zuhantam, miközben fejemet az asztal lábában úgy megsebeztem hogy arcomat a vér rögtön elborította.”⁴⁵

Nem sokkal ezután Julie anyja meghal (ahogyan korábban, a regény cselekményideje előtt Julie bátyja is), ami tovább erősíti a Fanni szereplőviszonyaival való párhuzamot: Julie – csakúgy, mint Fanni – teljesen egyedül marad. Egyetlen támasza barátnője, Claire (ahogyan Fanninak L-né).⁴⁶ A műfaji azonosságon és a szereplőviszonyok párhuzamosságán túl a szerzői/közreadói pozíciókkal való *Uránia*-beli játék is a Rousseau-levélregény előszavát idézi:

„Ámbár én e könyvnek mindössze is csak kiadója vagyok, nem csinállok titkot belőle, hogy magam is dolgoztam rajta. Az én művem-e az elejétől végig... költött dolog-e az egész történet? Világ fia, mit érdekel ez téged? tudom ugyanis, hogy mesének fogod tartani az egészet.”⁴⁷

Habár mindkét szöveg játékba hozza a fikciós mű vagy valós dokumentum bilegő eldöntetlenségét, és az olvasói aktivitásra és befogadásmódra bízva a szövegek

45 Jean-Jacques ROUSSEAU, *Júlia, a második Héloïse*, ford. MIHÁLKOVICS Árpád, Pécs, 1882, I, 186.

46 Eltérés a két regény között, hogy míg Julie apja nem nőül újra, addig Fanni apja újrászadik, így a Hamupipőke-történet szereplői is megjelennek a szövegben: a mostohaanya és a két mostohanővér. Ez azonban nem változtat Fanninak a családon belüli magányos helyzetén.

47 ROUSSEAU, *Júlia...*, i. m., I, 7.

státuszát, Rousseau levélregénye mégiscsak szerzői névvel jelent meg, a valósként feltüntetett levelek közreadása inkább az olvasókkal való összekacsintásként értelmezhető.⁴⁸ Az *Urániában* a közreadói/szerkesztői/szerzői pozíciók eldöntetlenségben maradnak – ami mindmáig mozgásban tartja a *Fanni* befogadástörténetének szerzőre vonatkozó kérdéseit.

A *Julie* szövegével nemcsak az érzékeny (és tiltott) szerelem, valamint a levélregény műfaja köti össze *Fanni* világát, de például a két szöveg kertkultusza is. A kertkultusz az *Uránia* egyéb szövegeiben is megjelenik, többek között fontos szerepet tölt be a korábban szintén Kármánnak tulajdonított *Egy Újj-házasság Levelei Barátjához* című írásban is. A három levélből álló szöveget Gyulai Pál is rokonnak érezte a *Fanni* hagyományaival, hiszen (Goethe mellett) éppen az *Újj-házassal* érvel Kármán szerőseje mellett:

„Hasonlítsuk össze *Fanni* hagyományait *Egy új házasság leveleivel* ugyancsak Kármántól, s érezni fogjuk, hogy ebben éppen oly mély kedéllyel és művészi egyszerűséggel rajzolja a boldog szerelmet, mint abban a boldogtalant.”⁴⁹

Noha az *Újj-házasság Levelei* szintén névtelenül megjelent mű, és semmi nem utal Kármán szerzőségére, ugyanakkor a két szöveg valóban sok szempontból egymás párdarabjának tekinthető. A két szöveg rokonságát az azonos szerzőség helyett azonban sokkal inkább a közös európai irodalomtörténeti kontextus hozza létre: az *Újj-házasság* ugyanahhoz az elődszöveghez kapcsolódik, mint a *Fanni*: Rousseau *Új Héloïse*-ához. Ahogy a *Fanni* esetében a közös mottó tekinthető nyílt utalásnak, úgy itt a női név azonossága (Julie/Julia), a női szereplők titkos kertjének névazonossága (Elyseum/Eli'seum), valamint a kertek leírásának nagyfokú hasonlósága⁵⁰ hozza létre a transztextuális utalást. Vagyis bizonyos értelemben igaza volt Gyulainak, a két szöveg valóban tekinthető egymás párdarabjának: mindkettő értelmezhető úgy, mint változat az *Új Héloïse* témájára és műfajára. A *Fanni* hagyományainak mottója és a Rousseau-regénnyel való párhuzamai inkább a szöveg megalkotottsága mellett szólnak – ugyanakkor semmit sem árulnak el a szöveg szerzőségéről.

Összességében tehát *Fanni* sokkal inkább tekinthető a magyar Julie-nek, mint amennyire a magyar Werthernek. A fenti hasonlóságokon túl a legfeltűnőbb, de mindenesetre a legrészletesebben kidolgozott párhuzam a két szöveg között a női barátság megírása és színre vitele. Claire és Julie barátsága legalább olyan erős és fontos kapcsolat Rousseau regényében, mint Julie és Saint-Preux szerelem: „Különös szeszélye a természetnek, de nálam a barátság érzelme erősebb, mint a szerelemé” – vallja Claire Julie-hez fűződő kapcsolatáról vőlegényének.⁵¹ Lisa Disch megvilá-

48 Valóság és fikció ironikus játékáról Rousseau-nál lásd BÓDI, *A valóság poétikája...*, i. m., 494. A *Fanni* hagyományai kapcsán: BORBÉLY, i. m.

49 GYULAI, i. m., 326.

50 *Első folyóirataink: Uránia*, i. m., 56; ROUSSEAU, *Júlia...*, i. m., II, 488–498.

51 ROUSSEAU, *Júlia...*, i. m., I, 191.

gító értelmezése szerint Julie férjének, Wolmarnak nem is Saint-Preux a valódi ellenlábasa, hanem Claire.⁵² Claire végigkíséri Julie-t a regényben, józanabb félként próbálja megóvni a szerelmeseket, mindvégig teljes és korlátlan bizalmasa Julie-nek (és nagyrészt Saint-Preux-nek is), míg végül Julie meghal Claire karjai között.⁵³ Claire-nek és L-nének a történetben betöltött szerepe, a főszereplőhöz fűződő kapcsolatuk erőssége, a barátság intim bizalmassága és életre szóló szövetsége is azonos.

Összegzés

A 18. század második felének európai regényirodalmában a nők közötti barátság kifejezetten népszerű téma lett.⁵⁴ A barátság új, magántermészetű és érzelmekköz-pontú felfogása összeegyeztethető volt mind a nők társadalmi pozíciójával, mind a női nemmel kapcsolatos antropológiai nézetekkel. Vagyis a 18. század végére, a barátság fogalmának átalakulásából következően, a női barátság elképzelhető jelenséggé változott.⁵⁵ A magyar irodalomban a *Fanni' hagyományaival* már meglepően korán megjelent a női barátság szépirodalmi megfogalmazása. Fanni és L-né bizalmas barátsága első ránézésre messzemenően illeszkedik az érzékeny barátság új típusú modelljéhez. A szöveg kétszólamúsága azonban a barátság értelmezésében is polifonná (vagy legalábbis kétszólamúvá) teszi a *Fanni' hagyományainak* szövegét. A kapcsolatukban megjelenő didaktikus jelleg kifejezetten a cicerói barátságeszményt követi. Az első ránézésre tisztán érzékeny barátságnak tűnő viszony így a szöveg alaposabb olvasatában jóval komplexebbé válik: Fanni és L-né barátsága az érzékeny barátság mellett magába foglalja a klasszikus barátságeszmény egyes elemeit is.

A nők közötti barátságot talán az érzékeny barátság új koncepciója alapozta meg – de a nők közötti barátság irodalmi megfogalmazása a *Fanni' hagyományaiban* olyan elemeket is megjelenített, amelyek a klasszikus barátságeszmény felfogásából eredtek. A *Fanni' hagyományai* így nemcsak az érzelmek megélésére nézve lehetett (követendő, avagy elrettentő) példázat, de mintául szolgálhatott a baráti kapcsolatok megélésére, valamint a barátság beszédpozícióként és beszédmódként való használatára nézve is.

52 DISCH, i. m.

53 ROUSSEAU, *Júlia...*, i. m., II, 571.

54 GARRIOCH, i. m., 176–184.

55 A 19. századi folyamatokkal kapcsolatban: BARBARA CAINE, *Taking up the Pen: Women and the Writing of Friendship = Friendship: A History*, i. m., 215–222.